RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA TIJORAT BANKLARI XIZMATLARINI TRANSFORMATSIYA QILISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Murodjonova Mubina Dilshod qizi
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filliali
“Iqtisodiyot va turizm” kafedrasi o‘qituvchisi
Usanov Abdujalil Mirzabek o‘g‘li
O‘zMU JF Iqtisodiyot yo‘nalishi talabasi
Usanovabdujalil88@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi va uning bank-moliya tizimiga ta’siri sharoitida tijorat banklari faoliyatini raqamli transformatsiya qilish mexanizmlari chuqur tadqiq etilgan. Zamonaviy bank tizimiga innovatsion texnologiyalarni, xususan, sun’iy intellekt, katta hajmli ma’lumotlar (Big Data) tahlili, blokcheyn texnologiyasi hamda bulutli hisoblash tizimlarini joriy etishning konseptual asoslari yoritilgan. Tadqiqot jarayonida bank xizmatlarini an’anaviy shakldan raqamli ekotizimlarga o‘tkazishning afzalliklari va bu jarayonda yuzaga keladigan moliyaviy, kiber va operatsion xatarlar (risklar) kompleks ravishda tahlil qilingan. Shuningdek, O‘zbekiston bank sektorida fintech institutlari va an’anaviy banklar o‘rtasidagi raqobatbardoshlik muhiti baholanib, raqamli bank xizmatlari sifatini oshirish, mijozlarga yo‘naltirilgan (customer-centric) strategiyalarni ishlab chiqish hamda ushbu sohaga oid qonunchilik bazasini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va amaliy tavsiyalar tizimlashtirilgan holda taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, tijorat banklari, bank xizmatlari, raqamli transformatsiya, fintech, kiberxavfsizlik, sun’iy intellekt, blokcheyn, masofaviy bank xizmatlari, innovatsion ekotizimi.

Yigirma birinchi asr iqtisodiyotining eng muhim xususiyatlaridan biri bu globallashuv va iqtisodiy jarayonlarning shiddat bilan raqamli makonga ko‘chishidir. Raqamli iqtisodiyot nafaqat ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarini, balki milliy va xalqaro moliya tizimining o‘zagini tashkil etuvchi bank sektorini ham tubdan o‘zgartirmoqda. Bugungi kunda an’anaviy bank modeli, ya’ni mijozlarning jismoniy filiallar g‘ishtin binolariga borishi, navbat kutishi va qog‘ozbozlikka asoslangan hujjat almashinuvi o‘zining jozibadorligini hamda iqtisodiy samaradorligini yo‘qotmoqda. Zamonaviy mijozlar bank xizmatlarining tezkor, xavfsiz, qulay va makondan qat’i nazar, 24/7 rejimida taqdim etilishini talab qilmoqdalar.

O‘zbekiston Respublikasida ham bank tizimini raqamlashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri etib belgilangan. Xususan, mamlakatimizda investitsiya muhitini yaxshilash, bank xizmatlari ommabopligini oshirish hamda moliya bozorida sog‘lom raqobatni shakllantirish maqsadida bank sektorini transformatsiya qilish strategiyalari izchil amalga oshirilmoqda. Raqamli texnologiyalar tijorat banklariga mijozlar bazasini geografik cheklovlarsiz

kengaytirish, operatsion xarajatlarni optimallashtirish va xizmat koʻrsatish tezligini oʻnlab barobarga oshirish imkonini beradi. Biroq, ushbu jarayon banklar oldiga kiberxavfsizlikni ta’minlash, malakali kadrlar yetishmovchiligini bartaraf etish va yangi turdagi moliyaviy risklarni boshqarish kabi jiddiy muammolarni ham koʻndalang qoʻymoqda. Shu sababli, raqamli iqtisodiyot sharoitida bank xizmatlarini transformatsiya qilishning nazariy va amaliy jihatlarini tizimli tadqiq etish ulkan ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Bank innovatsiyalari va moliyaviy xizmatlarni raqamlashtirish masalalari uzoq yillardan buyon xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlarning diqqat markazida boʻlib kelmoqda.

Gʻarb iqtisodiyot maktabi vakillaridan Brett King oʻzining mashhur 'Bank 4.0' konsepsiyasida kelajakda banklar jismoniy makon sifatida emas, balki real vaqt rejimida koʻrsatiladigan texnologik funksiya sifatida yashab qolishini asoslab bergan. Uning fikricha, an’anaviy banklar agar texnologik jihatdan transformatsiya qilinmasa, yaqin oʻn yillikda oʻz oʻrnini yirik fintech kompaniyalariga boʻshatib berishga majbur boʻladi. Shuningdek, E. Brynjolfsson va L. Hitt kabi iqtisodchilar axborot texnologiyalariga kiritilgan investitsiyalarning banklarning umumiy undorligi va rentabelligiga ta’sirini ijobiy baholaganlar. Mustaqil Davlatlar Hamdoʻstligi (MDH) mamlakatlari va mahalliy olimlar ham ushbu sohaga munosib hissa qoʻshganlar. Mahalliy iqtisodchilardan A.V. Vahobov, Sh.Z. Abdullayeva va T.S. Malikovlar oʻzlarining ilmiy ishlarida Oʻzbekiston bank tizimining barqarorligini oshirish, moliyaviy texnologiyalarni joriy etishning makroiqtisodiy shart-sharoitlari hamda bank tizimida kiberxavfsizlikni ta’minlash masalalarini keng tahlil qilganlar. Biroq, mahalliy adabiyotlarda raqamli platformalar sharoitida bank tizimidagi likvidlilik riski va mijozlar loyalligini saqlash oʻrtasidagi mutanosiblik mexanizmlari yetarlicha ochib berilmagan. Ushbu maqola aynan shu boʻshliqlarni toʻldirishga va tizimli yondashuv asosida yangi takliflarni shakllantirishga yoʻnaltirilgan. Ushbu tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli tahlil, iqtisodiy-statistika, qiyosiy baholash, induksiya va deduksiya hamda ekspert baholash usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot obyekti sifatida Oʻzbekiston Respublikasining tijorat banklari faoliyati va ularning raqamli xizmatlar bozori tanlab olindi. Ma’lumotlar bazasi sifatida Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki, Davlat statistika agentligi hamda xalqaro moliya institutlarining rasmiy hisobotlari va statistik materiallari xizmat qildi.Tadqiqot doirasida bank xizmatlarini raqamlashtirish darajasi quyidagi koʻrsatkichlar tizimi orqali baholandi: masofaviy xizmatlardan foydalanuvchi faol mijozlar soni, mobil banking ilovalari orqali amalga oshirilgan tranzaksiyalar hajmi, banklarning AKT infratuzilmasiga kiritgan investitsiyalari ulushi hamda xizmatlar tannarxining kamayish dinamikasi. Ushbu koʻrsatkichlarning oʻzaro bogʻliqligi iqtisodiy-matematik usullar yordamida guruhlanib, tegishli ilmiy xulosalar chiqarildi. Tijorat banklarining raqamli transformatsiyasi – bu shunchaki mavjud xizmatlarni elektron shaklga oʻtkazish emas, balki bankning biznes-modelini, ichki korporativ madaniyatini va mijozlar bilan aloqa qilish falsafasini tubdan qayta qurish jarayonidir.

Oʻtkazilgan tahlillar shuni koʻrsatadiki, soʻnggi yillarda Oʻzbekistonda masofaviy bank xizmatlaridan foydalanuvchilar soni keskin oʻsgan. Agar 2018-

yilda bu ko‘rsatkich respublika bo‘yicha cheklangan miqdorda bo‘lgan bo‘lsa, hozirgi kunga kelib, jismoniy va yuridik shaxslarning qariyb 80 foizdan ortig‘i o‘z moliyaviy operatsiyalarini masofaviy dasturlar orqali amalga oshirmoqda. Raqamli iqtisodiyot sharoitida bank xizmatlarini transformatsiya qilish quyidagi asosiy strategik yo‘nalishlarda namoyon bo‘lmoqda:

1. Omni-kanallik tamoyilini joriy etish. Mijoz bank bilan qaysi kanal orqali (mobil ilova, veb-sayt, koll-markaz yoki bankomat) bog‘lanishidan qat’i nazar, bir xil sifatdagi va bir-birini to‘ldiruvchi xizmatlarni olishi ta’minlanmoqda. Bu esa mijoz va bank o‘rtasidagi ishonchni mustahkamlaydi.

2. Skoring tizimlarida sun’iy intellektdan foydalanish. An’anaviy kreditlash jarayonida hujjatlarni tekshirish kunlab vaqt talab qilgan bo‘lsa, hozirda sun’iy intellektga asoslangan robotlashtirilgan tizimlar mijozning to‘lov qobiliyatini bir necha daqiqa ichida uning soliq, kommunal va mobil operator ma’lumotlari bazasi orqali tahlil qilib, kredit ajratish yoki rad etish qarorini qabul qilmoqda.

3. Ochiq bank tizimi (Open API) va ekotizimlar yaratish. Banklar endilikda faqatgina moliya muassasasi bo‘lib qolmay, uylar sotib olish, avtomobil sug‘urtasi, elektron savdo maydonchalari (marketplace) bilan integratsiyalashgan holda yagona raqamli ekotizimga aylanmoqda. Bu bankka mijoz hayotining barcha jabhalarida ishtirok etish imkonini beradi. Biroq, ijobiy natijalar bilan bir qatorda, transformatsiya jarayoni tizimli muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Eng katta xavflardan biri bu kiberjinoyatchilikdir. Bank tizimlari raqamli makonga o‘tgani sayin, fishing (phishing), DDoS hujumlar va mijozlar hisobraqamlaridan mablag‘larni g‘ayriqonuniy o‘zlashtirish holatlari ko‘paymoqda. Ikkinchi tomondan, hududlarda internet tezligining pastligi va aholining raqamli moliyaviy savodxonligi darajasi hali ham yetarli emasligi bank innovatsiyalarining respublika bo‘ylab bir tekis yoyilishiga to‘sqinlik qilmoqda.

O‘tkazilgan keng qamrovli tadqiqotlar va ilmiy tahlillar asosida raqamli iqtisodiyot sharoitida O‘zbekiston tijorat banklari faoliyatini yanada takomillashtirish va transformatsiya jarayonlarini jadallashtirish bo‘yicha quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

Birinchidan, banklarning kiberxavfsizlik va axborot himoyasi tizimlarini xalqaro standartlar (masalan, ISO/IEC 27001) asosida tubdan kuchaytirish lozim. Buning uchun kibertahlil markazlarini tashkil etish va har bir tranzaksiyani real vaqt rejimida nazorat qiluvchi antifrod (anti-fraud) intellektual tizimlarini joriy etish talab qilinadi.

Ikkinchidan, ochiq bank (Open Banking) va Open API texnologiyalarini qo‘llash doirasini kengaytirish zarur. Bu an’anaviy banklarga fintech startaplari bilan samarali hamkorlik qilish, yangi innovatsion mahsulotlarni tezroq bozorga olib chiqish va xizmatlar tannarxini sezilarli darajada pasaytirish imkonini beradi.

Uchinchidan, aholi va tadbirkorlik subyektlarining raqamli moliyaviy savodxonligini oshirish bo‘yicha maxsus davlat va bank dasturlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir. Hududlardagi mijozlarga smart-bank xizmatlaridan xavfsiz va unumli foydalanish ko‘nikmalarini o‘rgatish orqali raqamli moliyaviy inkluzivlikka erishish mumkin.

To‘rtinchidan, bank xodimlarini qayta tayyorlash va IT-bankerlik ko‘nikmalarini shakllantirish tizimini yo‘lga qo‘yish shart. Raqamli transformatsiyaning muvaffaqiyati nafaqat texnologiyalarga, balki ularni boshqaradigan va tahlil qila oladigan inson kapitalining sifatiga bevosita bog‘liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi 'Raqamli O‘zbekiston — 2030' strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida’gi PF-6079-sonli Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi '2020-2025 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida’gi PF-5992-sonli Farmoni.
3. Vahobov A.V., Amrullayeva N.M. Moliyaviy texnologiyalar va bank innovatsiyalari. O‘quv qo‘llanma. - T.: 'Iqtisod-Moliya’, 2021. - 320 b.
4. Abdullayeva Sh.Z. Bank ishi va raqamli moliya. Darslik. - T.: 'Faylasuflar jamiyati', 2022. - 412 b.
5. King B. Bank 4.0: Banking Everywhere, Never at a Bank. - New York: John Wiley & Sons, 2019. - 352 p.
6. Brynjolfsson E., Hitt L. M. Computing Productivity: Firm-Level Evidence. // Review of Economics and Statistics. - 2021. - Vol. 85, No. 4. - P. 793-808.
7. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining yillik tahliliy sharhlari (2023-2025 yy.).

IoT VA RAQAMLI SERVIS PLATFORMALARI ASOSIDA TO‘QIMACHILIK KORXONALARIDA XIZMAT SIFATINI OSHIRISH: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Hamraqulov Shokir Abduhakim o‘g‘li

O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali, Registrator ofisi Ma’lumotlar bazasi(Back office) bo‘limi menejeri

Annotatsiya: Ushbu maqolada Internet of Things (IoT) texnologiyalari va raqamli servis platformalarining to‘qimachilik korxonalarida xizmat sifatini oshirishdagi roli ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Turkiya, Bangladesh va Vetnam kabi to‘qimachilik sanoati rivojlangan mamlakatlarda raqamlashtirish tajribasi chuqur o‘rganiladi. IoT sensorlari yordamida ishlab chiqarish jarayonlarini real vaqt rejimida kuzatish, predictive maintenance (prognozli texnik xizmat) va energiya optimallashtirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Raqamli platforma tizimlarining CRM, Lean Service va AI bilan integratsiyasi asosida Jizzax viloyati to‘qimachilik korxonalari uchun amaliy joriy etish yo‘l xaritasi ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: IoT texnologiyalari, raqamli servis platformalari, to‘qimachilik korxonalari, real vaqt monitoring, predictive maintenance, logistika boshqaruvi, energiya optimallashtirish, Jizzax viloyati, smart ishlab chiqarish, raqamli transformatsiya.

Kirish